

Romsics Gergely

ETIKA ÉS DIPLOMÁCIA – AZ ÁLLAMON INNEN ÉS TÚL

The eternal return of ethics – az etika örök visszatérése: ezzel a Nietzsche-variációval jelezte ki a nemzetközi kapcsolatok posztstrukturalista iskolájának sztárja/botrányhőse, James Der Derian azt a funkciót, amelyet nézete szerint a posztmodern, konkrétan a „kritikai pluralista” International Relations felvállalhat.¹ Der Derian nem véletlenül beszélt örök visszatérésről: a tudomány kezdeteinél bábáskodó wilsoniánus liberális internacionalizmus, majd a II. világháború után angolszász területeken dominánssá vált klasszikus realizmus egyaránt erkölcsfilozófiai felvetésekből (is) táplálkozott. A hidegháború sajátos moralitású világrendje, illetve a tudományos pozitivizmus által posztulált értéksemlegesség, e sajátos véletlen, műtőasztalon zajló románc azonban a mai nemzetközi kapcsolatok meghatározó iskolái – a neorealizmus és a neoliberaisztikus institucionalizmus – számára kívánatosá tette ennek az erkölcsfilozófiai alapvetésnek a kiiktatását, mígnem a diszciplína szaknyelve valóban alkalmatlanná vált a nemzetközi viszonyok etikai szempontból való tárgyalására. A két iskolával szemben felsorakoztatott legsúlyosabb vádak egyfelől a nemzetközi rendszer hatalomcentrikus elgondolására és az ebből következő antihumanista praxiológiára, másfelől pedig az igazságtalan globális elosztó- és piaci rendszerek működésére vonatkoztak. Az alábbiakban annak bemutatására teszünk kísérletet, hogy a kritikai és posztstrukturalista nemzetközi kapcsolatok tudományából – bevallottan a cél alapján szelektálva – azokat a fogalmakat játékba hozzuk, amelyek megengedik az etikai jellegű rákérdezést a mai nemzetközi viszonyokra, majd ezt követően feltegyük a kérdést, hogy a pozitívista tudományosság által száműzött klasszikus politika-fogalom és a kritikai nemzetközi kapcsolatok perspektívája között milyen viszony határozható meg. Sejtésünk, amelyet alább igyekszünk dokumentálni, arra vonatkozik, hogy nem feltétlenül igaz az az oppozíció, amelyet a „konzervatív” politika-pártiak és a „poszt” kritikai pluralisták is buzgón konstruálnak – persze ellentétes előjellel. Az oppozíciók merev rendszerének feloldása a politika hagyományos fogalmába beépült államközpontúság felmutatásával, valamint a politikának az állam fogalma nélkül történő elgondolásával kísérelhető meg. A nemzetközi térben, amelyre ez az írás korlátozza magát, ez a diplomá-

¹ James DER DERIAN: *Post-Theory. The Eternal Return of Ethics in International Relations = New Thinking in International Relations Theory*, szerk. Michael W. Doyle – G. John Ikenberry, Boulder, CO, Westview Press, 1997, 54-76.

cia hagyományának újraolvasásával tehető meg, és véghezvitele azon múlik, hogy mennyire adekvát diplomácia-fogalom konstruálható az államközpontúság előítélet-rendszerének mozgósítása nélkül.

I. Poszthidegháború

A neorealizmus, mint minden elméletek legjózanabbika, minden rendszerek legstabilabbjaként a kétpólusú világokat azonosította. Ezek feszült, szigorú békét jelentenek, ám legalább békések, hiszen minden interakció valakinek a hasznát, a másoknak pedig azonos arányú kárát jelentik. Éppen ezért bipoláris világokban a két meghatározó játékos csak egymást figyeli, egymásról pedig sokat tudnak. Éppen ezért jól informált döntéseket hoznak egy könnyen kalkulálható játékban, ahol a tévedés veszélye kicsi, a túlzott agressziót pedig kizárja a MAD, a kölcsönösen biztosított pusztulás (mutually assured destruction) abszolút gygyvere, az interkontinentális nukleáris arzenál.²

Richard Ashley *A neorealizmus nyomorúsága (The Poverty of Neorealism, 1984)* című írásában elsőként tett kísérletet arra, hogy a korábban strukturális realizmusnak nevezett, általa átkelesztett elméletet ontológiai kritikának vesse alá. Azaz nem falszifikálni igyekezett az elmélet alapján generálható hipotéziseket, hanem bevallott és rejtett előfeltevéseit, világképét vette nagyító alá. Amint Ashley megfogalmazta, a neorealizmus árulkodó hallgatása a „4 p”-ről, a folyamatokról (*process*), a (társadalmi) gyakorlatról (*practice*), a hatalom (*power*) társadalmi konstruáltságáról és a politikáról, saját magát leplezi le.³ Miért ez a hallgatás? A neorealizmus olyan államközpontú és rendszerszintű elmélet, amelyben funkcionálisan hasonult biztonságmaximalizáló szereplők racionális döntéseket hozva relatív hasznukat maximalizálják. Azaz mindenki (minden állam) saját biztonságát igyekszik növelni, és ebben a versenyfutásban ab ovo minden más állam az ellenfele.⁴ Túl azon, hogy ez a leírás nyilvánvalóan csak a nagyhatalmakra (lehet) igaz, nincs benne hely múltnak, kultúrának, társadalomnak és döntésnek. A neorealizmus ideje az abszurd színházra emlékeztet: a felvonások követik egymást, változások is történnek, de a folyamatoknak nincsen iránya, értelme, az akaratnak és a szabadságnak nem tart fenn helyet. Ahogy a Godot-ra várva első felvonásában Pozzo vezeti pórázon Luckyt, a másodikban Lucky Pozzót – hogy miért a változás és mit jelent, arról semmit sem tudunk meg.

² Vö. Kenneth N. WALTZ: *Realist Thought and Neorealist Theory*, *Journal of International Affairs* 44. (1990), 21-37; Uő.: *The Origins of War in Neorealist Theory*, *Journal of Interdisciplinary History* 18. (1988), 615-628.

³ Richard K. ASHLEY: *The Poverty of Neorealism*, *International Organization* 38. (1984), 237.

⁴ Vö. Alistair J. MURRAY: *Reconstructing Realism. Between Power Politics and Cosmopolitan Ethics*, Keele University Press, Edinburgh, 1997, 3-4; Kenneth N. WALTZ: *Theory of International Politics*, McGraw – Hill, New York, 1979, 6. fejezet.

Ashley kritikáját az azóta eltelt bő két évtizedben számos másik követte. Köztük feministák, mint Carol Cohn, aki a férfiasra hangszerelt biztonságpolitika dehumanizált diskurzusát dekonstruálta, felmutatva a fegyverek és szakértők rabló-pandúr-nyelve által elfedett áldozatok rejtett univerzumát,⁵ vagy éppen Der Derian, aki a szimulárum baudrillard-i fogalmát alkalmazva a neorealista diskurzust mint mesterséges világkonstrukciót világította meg, amelynek reprezentációs dominanciája nem engedi meg nem konfliktuson alapuló rendszerek elképzelését, és amely felszámolja, illuzórikusnak mutatja az értelmes emberi cselekvés tereit a nagypolitikában.⁶ De a leghíresebb talán Alexander Wendt *Az anarchia az, amit az államok csinálnak belőle (Anarchy Is What States Make of It)* című írása volt. Ebben amellett érvelt, hogy az anarchikus, azaz piaci versengésre emlékeztető, felsőbb hatalom, hierarchia nélkül létező nemzetközi rendszer számos érveléssel védhető tételezése nem jelenti ennek a rendszernek a szükségszerű konfliktusosságát. Azaz sántít az a neorealista logika, amely az anarchiából közvetlenül következtet arra, hogy minden szereplő (állam) csak saját biztonságával fog törődni, és így akaratlanul is mindenki fenyegetni fog mindenkit. Mint Wendt bemutatta, az anarchia rendszerei korántsem azonosak: az általa *hobbessi anarchiának* keresztelt verzió valóban a neorealista logika szerint működik, ez azonban legalábbis is 1648 óta keveredett a locke-i rendszerrel (versengő államok, de erős konvenciók tiltják egymás elpusztítását, annexióját) és a kanti anarchiával, amelyben egymás mellé rendelt, de egymásban bízó aktorok kooperálnak és rendezik vitáikat.⁷

A hidegháború végeztével ezek a kritikák érthető módon egyre tovább szaporodtak. A közvetlen, ellensúlyozandó fenyegetés elmúlása az atlanti államközösség számára olyan helyzetet teremtett, amelyben a legkomolyabb fenyegetések sem nem feltétlenül állami szereplők részéről jelentkeztek, sem nem volt többé egyértelmű, mi kondicionálja ezeket a fenyegetéseket. Az anarchia fogalma után problematizálódott tehát a korábban problémamentes(nek tűnő) monadikus államfogalom alkalmazása is, hiszen éppen a legbékésebb (európai integráció) és a legfenyegetőbb (terrorizmus, nem-állami erőszak) interakciók ebben az új rendszerben egy a nemzetközi teret tisztán államokkal benépesítő elmélet számára nehezen voltak megragadhatók.

⁵ Carol COHN: *Sex and Death in the Rational World of Defense Intellectuals = Exposing Nuclear Phallacies*, szerk. Diana Russell, Elmsford, Pergamon, New York, 1989, 127–159.

⁶ James DER DERIAN: *The (S)pace of International Relations. Simulation, Suvellance, Speed*, *International Studies Quarterly* 34. (1990), 295–310; UÓ.: *The Simulation Syndrome. From War Games to Game Wars*, *Social Text* 24. (1989), 187–192.

⁷ Alexander WENDT: *Anarchy is What States Make of It. The Social Construction of Power Politics*, *International Organization* 46. (1992), 384–396.

II. Posztkapitalizmus

A neoliberális institucionalizmus kritikái tulajdonképpen az elméletet magát is megelőzik. Az irányzat legfontosabb alakja, Robert Keohane eredetileg a waltzi neorealizmus ravasz módosítására vállalkozott, elméletében az államok abszolút hasznára koncentrálna, és így a vetélkedés helyére a kooperációt állította, az ekkoriban páratlan társadalomtudományos karriert befutó fogolydilemma nevű játékra támaszkodva. A neoliberális institucionalizmus szerint az államok legfőbb célja a jólét, és a bizalmatlanságot, amely a jólét maximalizálásához szükséges optimális stratégiák alkalmazásának legfőbb akadályává, nemzetközi intézmények számolhatják fel, amelyek normákat artikulálnak, ezeket felügyelik, és információt áramoltatva megakadályozzák a másik kijátszásán alapuló potyautas-stratégiákat.⁸

Az ontológiai kritika számára az elméletben a belépési pontot az a kimondatlan feltételezés jelenti, amely szerint a piac torzítatlan működése optimális körülményeket teremt a szereplők számára, amennyiben az egyensúlyi állapot valahol a Pareto-határon fog elhelyezkedni. Ez persze így is van, mondják a kritikusok, ám csak egy tisztán elméleti és etikai kérdéseket nem ismerő modell számára lehet érdektelen, hogy melyik pontokon válnak „lakottá” a határok. A Pareto-határon amúgy egyensúlyi helyzetben lakozó szegényebb társadalmak, amelyek nem engedhetik meg maguknak a piacról való kivonulást, amennyiben fejlett partnereik kevésbé vannak ráutalva exportjaikra, mint ők az importált árukra, relatíve kizsákmányoltak lehetnek, noha a csere maga a piac torzítatlan körülményei között megy végbe. Ez a dependencia logikája, amelynek „neo-neomarxista” újragondolása már a galtungi elitkooperációt sem feltételezi,⁹ hanem pusztán a piacnak való kiszolgáltatottsággal magyarázza, hogy autonóm partnerek önkéntes interakciója hogyan vezethet mégis alárendeltségi viszonyok kialakulásához. Ez a heteronómia olyan decentralizált rendszer, amelyben nem hierarchikus módon ugyan, de mégis léteznek alá- és fölérendeltségi viszonyok. Az információ mennyiségének növekedése valóban kialakíthat stabil kooperatív viszonyokat a nemzetközi rendszer tetszőleges állami vagy nem-állami szereplői között, ám a kooperáció nem bizonyul automatikusan igazságosnak, fairnek – rámutatva ezzel a neoliberális institucionalizmus vakfoltjára.¹⁰

A kritikai meglátást, amely szerint az újabb legjobb világ is csak azért tűnik annak, mert az azt leíró/álmodó diskurzus hangszerelése alkalmatlan bizonyos típusú állami és

⁸ Lásd Robert AXELROD – Robert O. KEOHANE: *Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions*, *World Politics* 38. (1985), 226–254; Robert O. KEOHANE: *International Institutions: Two Approaches*, *International Studies Quarterly* 32. (1988), 379–396; Robert O. KEOHANE – Lisa L. MARTIN: *The Promise of Institutionalist Theory*, *International Security* 20. (1995), 39–51.

⁹ Johan GALTUNG: *A Structural Theory of Imperialism*, *Journal of Peace Research* 8. (1971), 81–117.

¹⁰ Vö. Nicholas ONUF – Frank F. KLINK: *Anarchy, Authority, Rule*, *International Studies Quarterly* 2. (1989), 149–173.

társadalmi létezés (a periféria) megragadására, kiegészítette az intézményfogalom kritikája. A neoliberalizmus megtartotta az államközpontúság premisszáját, és intézményképe emiatt relacionális maradt – azaz nem szubsztantíve koncipiálta az intézményeket, mint amelyek identitással és saját preferenciákkal rendelkeznek, hanem kizárólag olyan köztes változóként, amelyek a rendszerben realizálható kifizetéseket módosítják. Az új institucionalizmusok közül a történeti (*historical institutionalism*) ehelyett az intézményeket a hatalomért és jóléért folytatott versengés szabályrendszereként, a versengés bizonyos módjait legitimáló kognitív keretként értelmezte, azaz – kritikái olvasatában – a hatalom fogalmát társadalmiasította, és fordította a „naiv” neoliberális institucionalizmus ellen, amennyiben kiemelte, hogy ezek a „kooperatív” intézmények éppúgy lehetnek a rajtuk kívül maradtak kizsákmányolását engedő, mint a belül lévők hasznát optimalizáló arénák. A szociológiai új institucionalizmus pedig azt a területet problematizálta, amely az állami szereplők előzetesen adottnak vett preferenciáit hangsúlyozta.¹¹ Láthatóvá tette, hogy a fix preferenciákat posztuláló racionális döntések elmélete ebben a kontextusban az állam monolitikus koncepcióját védelmezi, hiszen kizárja a vizsgálat mezejéből, hogy az intézmények – így a nemzetközi és a szupranacionális szervezetek – mennyiben alakítanak ki és fogadtatnak el tagjaikkal célokat és értékeket, amelyek preferenciáikat folyamatosan, inkrementális módon változtatják. És persze a tagok is hatnak az intézményes identitásra (ezt senki nem vitatta), és ebben a komplex térben (efelett már elsiklott a klasszikus elmélet) a kommunikáció állandó folyamatában termelődik újra a racionalitás maga, amely mindenkor korlátozott ugyan, de változásra nagyon is képes.¹²

A két – a nyolcvanas éveket saját vitájukkal meghatározó – elmélet kritikái számos elmentétet és premisszát problematizáltak tehát. Tömören úgy foglalhatjuk össze ezt az „elméleti hozzáadott értéket”, hogy láthatóvá vált mindkét elmélet viszonyának problematikusága a hatalomhoz, hiszen az egyik anélkül tette kulcsváltozóvá, hogy kísérletet tett volna fogalmi megragadására, a másik pedig elgondolta (*wegdenken*) kooperációs modelljeiből, és ezáltal vakká vált a hatalom működésének a jólétet, de még inkább a „jó életet” torzító hatására – holott liberális ontológiájú elméletként ennek problematikája elvben központi jelentőséggel bírt számára. Emellett mindkét nagyelmélet – nagyon hasonló – államfogalma is megkérdőjeleződött, mivel számukra is elismerten fontos jelenségeket került meg, hagyott értelmezetlenül.

¹¹ Lásd Thomas A. KOELBLE: *The New Institutionalism in Political Science and Sociology*, *Comparative Politics* 27. (1995), 231–243; Peter HALL – Rosemary TAYLOR: *Political Science and the Three New Institutionalisms*, *Political Science* 44. (1996), 936–957.

¹² Jeffrey T. CHECKEL: *International Institutions and Socialization in Europe. Introduction and Framework*, *International Organization* 59. (2005), 801–826; Thomas RISSE: *Let's Argue! Communicative Action in World Politics*, *International Organization* 54. (2000), 1–39.

III. Posztelmélet

A deriani fogalom azokat a megközelítéseket jelöli, amelyek a nemzetközi kapcsolatok tudományában szakítanak a popperi tudományfilozófiára építő klasszikus elméleti konstrukciókkal, továbbá az etikai szempontoknak az elemzéstől való elválaszthatatlanságát hirdetik, az átideologizált nyelvi konvenciók kritikai feltárását szorgalmazva. A cél ebben az esetben nem más, mint rámutatni arra, hogy tudomány és hatalom praxiológiája között szoros, egymást kölcsönösen tételező viszony van. Ez a vállalkozás etikai természetű, hiszen a beszélt nyelvek erőszakos világformáló hatását analizálja, nem elégedve meg azzal, hogy felmutatja az adott diskurzus (például a neorealizmus) kompakt világképét, hanem destabilizálja is azt, ráirányítva a figyelmet arra, hogy mely történetek nem mondhatók el ezen a nyelven, mely nagyon is valós szenvedések vesztek el alapvető emberi minőségüket, és változnak számmá, járulékos költséggé vagy hasonlóan személytelen fogalommal. A posztstrukturalista IR talán legismertebb korai kiáltványa, Ashley és Robert Walker 1990-es közösen szerkesztett, már idézett tanulmánygyűjteményének mottójában – Foucault mellett – Julia Kristevát idézi, aki a száműzetés és kivonulás (*dissidence*) fogalompárjával írja le azt a pozíciót, ahonnan megszólalni kíván. Ez a „száműzetés” és a „kivülállás” nyelve, amelynek kiindulópontja a családból és a nemzetből való kiszakítotttság és ön-kiszakítás (*uprooting oneself*) élménye.¹³ A kívülállás két szempontból is kulcsfontosságú: egyrészt lehetővé válik a rákérdezés azokra az alapvető kategóriákra, amelyek meghatározzák a „belül” lévők számára elképzelhető és elfogadható interakciókat, ezek értékét és legitimitását, másfelől – ezzel szorosan összefüggve – radikálisan megkérdőjelezi a hagyományos értelemben felfogott tudást, azaz azt a hitet, hogy a létezés helyzetei megragadhatók a rendelkezésre álló valamely nyelvi konvenció segítségével. A nemzetközi kapcsolatok tudományán belül ez a megkérdőjelezés elsősorban az általánosan elfogadott emberi normák által definiált emberkép és bizonyos konkrét, konvencionálisan az államközpontú társadalmak legitim eljárásai által kialakított léthelyzetek közötti ellentmondásra mutat rá, „a küzdelem azon helyére és idejére, ahol a hatalom működése leginkább kitapintható”. Ezek a példák – így a vendégmunkás kiszolgáltatottsága hivatalnak és munkaadónak, az antiglobalista tüntető elveszettsége a racionalitás nyelvébe burkolózó világrend struktúráival szemben, a társadalmi erőszakot elszenvedő nő megjelenítetlensége az államok között zajló politika férfias tereiben – arra mutatnak rá, hogy a természetes, önmagát szabadnak tartó társadalmak létrehozhatnak olyan zónákat, ahol saját szabadságfogalmukra rácsfolva járnak el a némák, a megszólalni, érdekeiket védeni vagy igazságukat reprezentálni nem

¹³ Richard K. ASHLEY – Rob B. J. WALKER: *Introduction: Speaking the Language of Exile. Dissident Thought in International Studies*, *International Studies Quarterly* 34. (1989), 259–268.

tudókkal szemben.¹⁴ A fenti néhány példa is jól mutatja, hogy ezek a helyzetek sem nem képezik részét 1. a nemzetközi kapcsolatok hagyományos diskurzusainak, és szinté előhívják a „beszéljünk inkább a komoly dolgokról” nemzetbiztonsági, nemzetgazdasági, energiapolitikai vagy a nemzetközi terrorizmusból faragott husángját, sem pedig 2. a politikai gyakorlat által kijelölt és az előbbivel meglepő izometriát mutató arénákat, azaz azokat a kérdésköröket, amelyek kapcsán tárgyalások folynak, szerződések kötődnek vagy akár amelyekért háborúkat vívnak.

IV. Posztdiplomácia

Ezek után elvárható lenne, hogy e kritikai – konvencionálisan, különösen konzervatív és liberális perspektívából egyszerűen újbalsóként aposztrofálható – posztstrukturalizmus etikai fókusza és a pozitivista International Relations előtti nagyelmélet, az akadémiai diszciplínát az ötvenes években uraló klasszikus realizmus közötti kétségtelen szakadék a látásmódok abszolút összeegyeztethetetlenségét fejezze ki. Ezt erősíti olyan alapvető realista hivatkozási pontok fogalomkészlete, mint Raymond Aron *Béke és háború* című könyve vagy Hans Morgenthau *Nemzetek közötti politika* című, hasonlóan impresszív műve. Aron a vörösben és a feketében, a katona zubbonyában és a diplomata frakkjában pillantja meg a politika tulajdonképpeni jelképeit, a végső és leginkább fontos kérdések szereplőiként ezek az egyenruhák hordozzák azt a felelősséget, amelyet a modern ember a vesztfáliai rendben létező államokba tömörülésekor magára vett: a szervezett együttélés és a szervezett pusztítás közötti választást, amelyek közötti cikázása az aroni felfogásban a nemzetközi politika maga.¹⁵ Hasonlóan a meghatározatlanságot, a dinamikus döntések állandó játékából kinövő (azaz egyszerre nagyon is Carl Schmittből táplálkozó és vele a leghatározottabban, antiesszencialista alapokon szembeforduló) nemzetközi politikai rendszert állította elemzése középpontjába Morgenthau is.¹⁶ A szövegei által felírt tragikus alakvázlat, a korlátozott lehetőségekkel, az elvakító ideológiákkal és az emberi természetben rejlő *animus dominandival* küzdő diplomata alakja teljes dicsőségében utóbb Henry Kissinger életművében öltött héroszi méreteket – nem mint a világot megváltó, de

¹⁴ *Uo.*, 264–265.

¹⁵ Lásd Raymond ARON: *Peace and War. A Theory of International Relations*, Doubleday & Company, Garden City (NY), 1966, 1–18.

¹⁶ Hans J. MORGENHAU: *In Defense of the National Interest. A Critical Examination of American Foreign Policy*, University Press of America, Washington D.C., 1982, 50–51; bővebben kifejtve Uő.: *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*, Knopf, New York, 19856 (első kiadása: 1948).

mint állandóan fenyegető pusztulását ideig-óráig megakadályozó különleges ember.¹⁷

Az ebben a kontextusban értelmezett politika-fogalom látszólag korlátos és eleve kizárja a nem-állami szereplők érdekeinek képviselését, hiszen csak az államot a nemzetközi térben képviselő szereplőket ismer, mereven ragaszkodva a hobbesi államkép fikciójához. Több helyen is olvasható, hogy éppen Der Derian írt könyvet *Antidiplomácia* címmel (1992), amelyet a felületes szemlélő a diplomácia hagyományával való szembefordulásként értelmezhet, különösen ha Kissinger nagy művéről írt recenziójának azon kitételei jutnak eszébe, amely szerint sokáig úgy gondolta, a volt külügyminiszterre „jobban illő középső név lenne a Háborús Bűnös, mint az Alfred”.¹⁸ Ez látszólag logikus is, hiszen kézenfekvő felmutatni az ellentétet a nagy emberek, nagy diplomaták erőfeszítéseit heroizáló (és, úgy tűnik, magát előképek konstruálásával legitimáló-felmentő) Kissinger és általában az államcentrikus klasszikus realizmus, valamint a marginalizált, nagypolitikához szokott fülünkkel nem hallható hangokat a száműzött pozíciójából megszólaltatni kívánó posztstrukturalizmus között.

Csak hogy a helyzet egészen más. Der Derian 1987-es *A diplomáciáról (On Diplomacy)* című művében tárgyalta a nemzetközi érintkezés nyugati intézményeit, az *Antidiplomácia* éppen annak veszélyeiről szól, ami ezen intézményeket felválthatja. A diplomata Der Derian szerint annak az univerzalista álomnak a megtestesítője, amelynek kulcsfikciója, hogy a nemzeti alapon definiált alteritás, azaz az európai állammozaik összefogható a közös kultúra rendjében. A diplomácia nem más, mint racionálisan kifejthető politikai nézetkülönbségek közötti mediáció, és az ez által teremtett második szintű univerzalitás, habermasi fogalommal megragadva: a kommunikatív racionalitás érvényesülése a nemzetközi rendszerben. A kommunikabilitás, az értelmes beszéd letéteményese egy olyan világban, amelynek alapja a Vesztfália óta elvben nemcsak egyenjogúként, de azonosként tételezett másik állam Másikként való azonosítása, tehát a nemzetközi jogi homogenizáció hazai, identitáspolitikai tagadása. Egy olyan „hibás” világban, amelyben a közösségi működés privilegizált szintjévé a nemzet fikciója által legitimált állam válik, a diplomata halk – és az életbenmaradáshoz szükséges – elismerése az államközösség elvének, a nemzetközi működés „praktiko-tradicionális gerincének” (*pragmatic-traditional backbone*).¹⁹

Der Derian célja e korábbi könyvében tehát nem a diplomata mítoszának megsemmisítése volt, hanem annak bemutatása, hogy a modernitás nemzetközi politikájának moz-

¹⁷ Vö. Henry A. KISSINGER: *A World Restored. Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812–22*, Houghton Mifflin, Boston, 1957; Uő.: *Diplomácia*, Panem-McGraw-Hill-Grafo, Budapest, 1996.

¹⁸ James DER DERIAN: *Great Men, Monumental History, and Not-So-Grand Theory. A Meta-Review of Henry Kissinger's Diplomacy*, *Mershon International Studies Review* 39. (1995), 173–180.

¹⁹ James DER DERIAN: *On Diplomacy. Genealogy of Western Estrangement*, Blackwell, Oxford, 1987.

gatórugójaként azonosított elidegenedés (a poszt-kereszténység éthosza) miatt nem képes olyan nemzetközi rendet létrehozni, amely valóban kooperáción alapulhatna. A diplomata ebben a kontextusban áldozat, amennyiben áldozatnak tekintjük egy előadás azon szereplőjét, akinek funkciója a megjelenített és összeütközésbe kerülő erők (az államok) közötti közvetítés, holott éppen önképük következtében egyik erő sem kívánja az univerzális rekonziliációt. Más szavakkal: az államok között a béke lehet praktikus, de sohasem önérték.

Kissinger, Morgenthau és Der Derian tehát olvasható együtt. Ami Morgenthaunál a klasszikus diplomácia borongó etikáját elsöprő ördögi nacionalizmus és a tömegtársadalmak megjelenése,²⁰ a szűkebb érdeklődési körű Kissingernél a klasszikus réalpolitika alkonya és a telhetetlen *Weltpolitik* megjelenése²¹ (mindkettejük számára az I. világháború a fordulópont), az Der Derian művében mélyebb értelmezést nyer, és kiemelkedik a lineáris narrációból. A egység megmentésére, örökös restaurációjára (*recuperation*) törekvő diplomata nemcsak 1914–19-ben veszít csatát a nacionalista dühvel szemben, hanem állandó küzdelemben áll, immár nem a tömegtársadalommal, hanem a saját identitását mindig a másik révén definiáló állammal, saját megbízójával. A deriani olvasat a realizmus antidemokratikus élet eltávolítja a diplomata értelmezéséből, és egy radikális állam- vagy hatalomellenes éllel váltja fel. Ez komoly különbség, ám nem számolja fel a diplomáciai tevékenység alapvetően tragikus interpretációjában létező közösséget.

Az *Antidiplomácia* az előző könyv folytatásának is tekinthető. Der Derian antidiplomáciának azokat a tevékenységeket tartja, amelyek felszámolják a közösség, az együttműködés lehetőségét, elsősorban annak révén, hogy a mediáció – a diplomácia tulajdonképpeni lényege – helyére az immediációt, az azonnali és közvetlen szimulákrumát állítja.²² Egyszerűbb szavakkal kifejezve: kész és zárt képet ajánl a másiktól, amely természetesen egyértelműen meghatározza azt is, mi a teendő a másikkal. Ilyen képet alkot szomszédjáról az intoleráns nacionalizmus is (itt kapcsolódik Der Derian a klasszikus realizmus világháború-értelmezéséhez), ám a könyv egy sajátos, jelenkori antidiplomáciát igyekszik elsősorban bemutatni. Ez – tíz évvel a *War on Terror* meghirdetése és közszájra kerülése előtt! – a hírszerzések és hadijátékok, a katonai tervezés és (Der Derian kulcsfogalma) a sebesség által konstituált szimulákrum, amelyet a modern média képes azonnal megjeleníteni, sokszorosítani és eljuttatni a közönséghez, a társadalomhoz.²³ Ebben az új antidiplomáciában a kulcs a sebesség: a reakció gyorsasága, a felkészültség minden helyzetre, a kész „válaszok” már-már egyidejű bevethetősége. Nem nehéz belátni, hogyan fedi el a terror/antiterror,

²⁰ MORGENTHAU: *I. m.*, 50–51.

²¹ KISSINGER: *Diplomacy*, 169.

²² James DER DERIAN: *Antidiplomacy. Spies, Terror, Speed, and War*, Blackwell, New York, 1992.

²³ James DER DERIAN: *A Reinterpretation of Realism. Genealogy, Semiology, Dromology* = Uő.: *International Theory. Critical Investigations*, New York UP, New York, 1995.

csapás/válaszcsapás szimulákruma a kommunikatív racionalitás lehetőségét, azaz a diplomácia létmódját magát. A jeleknek abban a túldeterminált világában, ahol bizonyos a, b, c jelölők feltűnése azonnal és automatikusan A, B, C tartalmakra adott válaszok szükségességét implikálja (mivel az azonnaliság követelménye a költségek/veszteségek/vereségek elkerülésének érdekében kiköveteli az automatizmusok rendszerbe kódolását), a megértés, a mediáció, a másik másikként való el- és megismerése olyan hely nélkül marad, ahol ezek az időigényes folyamatok kibontakozhatnának. Az azonnali válasz csak akkor lehet az elfogadásé, ha végtelenül gyengének vagy végtelenül érdektelennek definiáljuk saját magunkat. A végeredmény, ha a két eset közül egyik sem áll fenn, nem más, mint a saját érdek védelme egy olyan fiktív világ díszletei között, amely csak konfliktust ismer.

V. Posztorientalizmus

De nem csupán a hírszerzés-kockázatelemzés-preempció gyorsan hírhedtté vált hármasa alakítja ki az antidiplomácia szimulákrumait. Ugyanezt teszik a „népszerű” elméletek, Samuel Huntington civilizációs neobarbarizmusa vagy az amerikai külpolitika „neokon boszorkánykonyhaként” történő beállítása. Huntington esetében ezt elég könnyű belátni, ahogy a legkülönbözőbb társadalomtudományos diskurzusok nyelvén ezt sokan meg is tették. Posztstrukturalista nézőpontból sajátos reflexióra nyílik lehetőség. Mintha csak az orientalizmus, a civilizált Nyugat ellenőrző-diszciplináris jelrendszere jelenne meg, *writ large*, azaz az értéksemlegesség fügefalevelét, a globális-elmélet-voltot, a Nyugat-Kelet és Amerika-Kína ellentétet látszólagos decentrálással (a többi civilizáció elnagyolt inklúziója révén) meghaladó analitikus látszatot tartva maga előtt. Huntington világot mond, amikor Keletet gondol, civilizációt, amikor Nyugatot vagy az iszlámot érti. Elemzése azonban önleplezővé válik, amikor kiderül, mennyire nem képes saját értelmezési keretével mit kezdeni a félig külön civilizációként felfogott Japánnal, amikor Afrikát a kolonializmus reprezentációs mintáit feltámasztva bizonytalan, kialakulatlan civilizációként írja le, amikor Oroszország és az ortodox Kelet-Európa között habozik meghatározni a viszonyt, és amikor a furcsán „kifehérített” Latin-Amerikától is megvonja a még csak éppen megítélt civilizáció-mivoltot a túlságosan alacsony elkülönülés okán.²⁴ (Csak gondolhatjuk, hogy ha Morales, Chavez és Castro mellé más vezetők is felzárkóznak, esetleg korrigálja majd elméletét – hiszen létrejön valódi konfliktus.)

Mintha csak az antropológia Fredrik Barhtól származó s máig számtalanszor ismételt és újrafogalmazott felismerését kívánná illusztrálni a szöveg: másikként csak azt tudom

²⁴ Samuel P. HUNTINGTON: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*, Európa, Budapest, 1998, 57–62.

világosan megragadni, amellyel már megosztottam a munkán és a javakon, amellyel szemben normatív igénnyel lépek fel, vagy amellyel konfliktusom van.²⁵ Aki nem sért, aki nem partnerem, és akit nem akarok különösebben a magam képére formálni, csak halványan létezik, alig-ember vagy alig-civilizáció, mint a fókuszát veszített Robin Williams Woody Allen *Agyament Harry*jében. Az értelmezési keret recseg-ropog: az ortodox EU-tag Görögország (és Románia), a szekuláris, de muszlim lakosságú Törökország, a NAFTA-tag Mexikó „vándorló államokként” pozíciót készülnek váltani, a szöveg azonban nem ajánl analitikus utat annak megértésére, miképpen történhet a kilépés egy civilizációból és az átlépés egy másikba.

Ez nem vakfolt, illetve csak a naiv, átlátszó nyelvet tételező olvasás szempontjából az. A létrejött rendszer nagyon is adekvát: civilizációba fagyasztva monolitikus reprezentációt hoz létre a muszlim másiktól és a „kihívó” Kínáról, önkényesen bánva az iszlám vallás tartalmával és társadalmi jelentőségének bemutatásával éppúgy, mint a Kína metaforájaként alkalmazott konfucianizmussal, utóbbinak agresszív ideológiává történő stilizálásakor. A civilizációs konfliktológia szempontjából ez nem veszteség, hiszen a reprezentáció célja eklatáns módon a civilizáció-közi különbözőség újratermelése, melynek leghatékonyabb megkérdőjelezése éppen a civilizáció fogalma által elfedett intra-civilizációs különbözőség, az egyént, társadalmat, kultúrát, államot és szuperrégiót konstruáló sokféleség, az alteritások áttekinthetetlen, örökké mozgó, változó és a végletekig determinálatlan elegye lenne. Ez ugyanis megakadályozná stabil civilizációk közötti oppozíciók konstruálását, sőt a civilizációk reprezentációit közös meghatározatlanságuk miatt még közelítené is egymáshoz. Egy ilyen, a civilizációs különbségek abszolutizálása által konstituált szimulákrum helyett az arkhimédészi pontot nélkülöző plurális reprezentációs (azaz ön- és másik-azonosító) praxisok kontextusában újra széles tér nyílna a mediáció számára, hiszen a folyamatok és struktúrák meghatározatlan irányúként és célúként jelennének meg az értelmező kísérletekben, az ágensek determinálatlansága következtében. Determinálatlan, de értelmes ágenseket tételezve pedig megnyílna a valódi emancipáció lehetősége a kommunikáció folyamatában, amelynek racionalitása a másikat partnerré avatja, anélkül, hogy a kultúra szemioszférájában valamilyen rögzített és megváltozhatatlan kontextusban helyezné el.

Csak egy konkrét példát hozva: Irán esetében a huntingtoni elmélet megszünteti a megértés iránti igényt. Mi más történe, mint ami természetes – a globális dominanciára törekvő nyugati civilizáció korlátozni kívánja agresszív iszlám riválisát, amely kvázi-paritásra tör az elrettentés arénájában, melynek tulajdonsága, hogy nagyon kevés (már-

²⁵ Lásd: *Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organisation of Culture Difference*, szerk. Fredrik Barth, Universitetsforlaget, Bergen–Oslo, 1969, 9–38.

mint kevés nukleáris fegyverrel) majdnem annyira lehet fenyegetni, mint nagyon sokkal. Társadalom és politikai elitje a civilizáció fogalmában nemcsak örökre egybeolvad, de a perzsa Irán és az arab világ, siiták és szunniták is hasonló egységbe helyeződnek. Mit zár ki ez az olvasat? A George Bush invázióját váró teheráni taxis szenvedélyes és kétségbeesett kommunikációját a nyugati látogatóval, az iráni nők öntudatos küzdelmét egyenjogúságukért, az elit küzdelmét legitimitációja megőrzéséért, melyben a társadalmi mobilizáció szélsőséges eszközeihez folyamodik, annak érdemi társadalmi tudatosítását, hogy bizonyos kormányok, így Peking és Teherán, korábban Iszlámábád aktív és valóban nemzetközi jogot sértő módon kooperálnak haditechnika-fejlesztésekben. Kizárja továbbá saját gazdaságaink olajfüggőségének érdemi elemzését, szükségszerűség és gazdasági érdeksoportok viszonyának megkérdőjelezését, és nem utolsósorban saját antidiplomáciánk kontraproduktivitásának felismerését. Paradox módon archaikus liberálisok, Amerika-ellenes jobboldaliak és baloldaliak egyaránt áldozatai és társadalmi újratemetői a civilizációs paradigmának, amikor a nukleáris vitában a kulturálisan azonosított gonosz, a muszlim teokrácia újabb cselét, vagy éppen a globalokrata stb. atlanti elit által a határtalan kiszolgáltatottság szolgásgába tört iszlám állam kétségbeesett védekezését látják a civilizációs alapon megfogalmazott kihívással szemben.

Huntington kipécézése persze megkérdőjelezhető cselekedet. Nemcsak annyi kritika zúdult már rá, hogy érdemi hozzájárulást futó kommentárok formájában aligha lehet már tenni, de rendszere végeredményben egyetlen eleme csupán az amerikai Nyugat reprezentációs rendszerének, amely bizonyos fokú pluralitást őriz, és amely más szemio-szférákkal összehasonlítva általában különös készséget mutat saját maga megkérdőjelezésére. Huntington – véleményünk szerint szerencsére – csak egy hang, és majdnem akkora hiba a Nyugat (mert mi is az?) reprezentációja és a fentebb kritizált szöveg közé egyenlőségjelet tenni, mint a szöveg által megjelenített szélsőséges neobarbarizmust igazságként, pláne valóságként elfogadni. Különösen, hogy nemcsak a vulgarizált globalizációkritika mindenütt „Amerikát” szimatoló paranoiája az antidiplomácia instanciája, de még olyannyira nagy és korszakos jelentőségű gondolkodó, mint Edward Said is belesétálhatott a korábban saját maga által elemzett csapdába.

Said Albert Camus-ról posztumusz megjelent műve (*Le premier Homme*, 1994) után írt értékelésében utasította vissza az életmű újraolvasását.²⁶ Az 1958-ben az algériai háborúról hallgatást fogadó, civil békét (*trêve civile*) reklamáló Camus aktatáskájából a halálos, 1960-as baleset helyszínén előkerült szöveget Said ugyanis bizonyítékként olvasta, mely szerint Camus maga is képtelen volt Algériát másként, mint a nyugati civilizáció által belakott – végeredményben létrehozott – szimbolikus térként felfogni. Azaz Camus sem tu-

²⁶ Edward W. SAID: *Un homme moral dans un monde immoral. Albert Camus, ou l'inconscient colonial*, Le Monde diplomatique 2000. november, 8–9.

dott az orientalizmuson túllépni, úgy megnyilvánulni, hogy szövegében teret engedjen az eleve létező, arab Algériának – visszanyúlása a *colon* alakjához végeredményben a koloniális nosztalgia egy formája.

Hol olvassa ideologikusan Camus-t Said? Nézetünk szerint ott és annyiban, ahol a *colon* alakját kizárólag a nyugati/francia penetráció letéteményeseként értelmezi, és ezzel dehistorizálja. A „fehértől” vagy „franciától” elvitatja a szubaltern létezését (ki gondolta volna, hogy dicsőség lesz kicsinek, elnyomottak, némának lenni?), nem látja a *petit blanc* – kis fehér – fogalmában kifejezett periferikusságot. Az 1848-ban a forradalom konszolidációjakor bezárt kommunális, municipális műhelyek munkanélküljei (jórészt ugyanakkor képzett szakmunkások), akik az első 14 000 telepes javát kitették, azonban maguk is egzisztenciálisan fenyegetett csoport, akiktől a polgári Franciaország megszabadulni igyekszik a gyarmatosítás szelepén keresztül.²⁷ Gyarmati munkájuk olyan egzisztencia teremtetése, amelynek során jórészt magukra vannak hagyva, emlékezetük ugyanolyan néma – megjelenítetlen – emlékezet (ahogy a főszereplő Jacques Cormery lassanként felfedezi), mint az araboké. Az elbeszélő perspektívája a kívül-levés, a száműzött helyzete – ahogy Camus írja –: „múlt, erkölcs, irányítás és vallás nélküli, de boldogan vállalt”. Camus ráadásul problematizálja a telepes-nemzedékek felzárkózását a gyarmati adminisztráció és a nagybirtokosok mögé, a kooptációnak azt a cselét, amellyel a francia hatalom kitermeli saját társadalmi bázisát az általa periferizáltak tömegéből.

Said mindezt nézetünk szerint nem súlyozza megfelelően, a kooptált *pieds-noirs* számára úgy jelennek meg, mint eleve fehérek/franciák, akiknek helyét kultúrföldrajzi származásuk a bináris Nyugat-Kelet szembenállás rendszerében egyértelműen kijelöli. Emiatt a Camus-regény saidi recepciója maga is újratermeli azt az oppozíciót, amelynek hatalmidiszkurzív dekonstrukcióját éppen Said 1978-ban oly briliánsan hajtotta végre. Az, amit az *Orientalizmus* szövege az erre szakosodott társadalmi intézmények által termelt világgép-ként határoz meg, itt már reáliává szilárdul, a hatalom egykori instrumentuma a valóság struktúrájaként jelenik meg, ami – egyebek mellett – megakadályozza Camus újraolvasását posztumusz szövege fényében.²⁸

VI. Az államon innen és túl

Az antidiplomácia jelenségei minden alkalommal ugyanazzal fenyegetnek. A meghallás-meghallgatás helyére a tudás és cselekvés valamilyen szimulákrumát állítják, finalizálják a történeteket, azaz olyan kontextusban jelölik ki események helyét, hogy azok egyértelmű

²⁷ Vö. Daniel LÉCONTE: *Les pied-noirs. Histoire et portrait d'une communauté*, Seuil, Paris, 1980, 61.

²⁸ Vö. Edward W. SAID: *Orientalizmus*, ford. Péri Benedek, Európa, Budapest, 2000, 28–29.

tendenciát áruljanak el, és egyértelmű választ követeljenek meg. A felhozott példák is mutatják, hogy a világban zajló interakciókról számos módon alakítható ki olyan rögzített kép, amely „rövidre zárja” a lehetséges reakciókat, és – várhatóan – zsákutcás, költséges és végső soron dehumanizáló megoldásokat helyez előtérbe, mutat egyedül racionálisnak. Mint előrebocsájtottuk, a klasszikus realizmus képviselői hasonló utat jártak be, amikor a 19. és 20. századi diplomácia nagy elemzéseit írták. Ám a két látásmódot más szempontból mégis világok választják el egymástól. A klasszikus realizmus a történeti rendszerekből indult ki, és ezáltal a diskurzusában feldolgozott tapasztalatkinccs is az ezekből leszűrhető tanulságokra korlátozódott. Bár ez önmagában is hatalmas tudás, fontos ráirányítani a figyelmet arra, hogy ez a hatalmi – és elsősorban a nagyhatalmi – politika működésével kapcsolatban szolgált tanulságokkal.

A klasszikus realisták, így Morgenthau, Kissinger vagy George F. Kennan műveiben a nagyhatalmak és vezetőik a főszereplők, és a kisebb államok meglehetősen természetességgel válnak a vezető országok és kormányok alkuinak tárgyává – más funkciójuk nem is igen marad. De szempontunkból a perspektíva ezen szűkösségénél is lényegesebb az a jellegzetessége, amellyel ezek a szerzők nemcsak a kisállamoktól vitatják el a szereplő státusát (jelezve, hogy a szuverenitás fogalmának relativitását maguk is felismerik), hanem a politika autonóm működésének lehetőségét keresve a társadalmi érdekek hálójának bonyolult szövedékét a kompakt állam vágyképével helyettesítették. Ez az álom az államról az afelett érzett kiábrándultságban gyökerezett, hogy a nacionalizmus, a társadalmi preferenciák súlyának ez a történetileg legnagyobb súlyú bizonyítéka felborította a kipróbált és jól működő, apoteózisát az 1815-ös bécsi kongresszuson elérő rendszert. A klasszikus realizmus szövegei ebből a szempontból olvashatóak úgy, mint egy nagyszabású kísérlet részei a diplomata egykorvolt alakjának feltámasztására, amelynek a politika nyelvén kifejezett megfelelője a külpolitikai szféra autonómiájának visszaszerzése.

Ezzel a perspektívával a ma elvégzett újraolvasás szempontjából a legfőbb baj az, hogy valóságbrázolásából erőszakos módon kírja az egyént: mint univerzális jogok alanyát és mint a különböző közösségek tagját. Az egyetlen konceptualizáció az egyénről az a halvány árnyék, ami átdereng a monolitikusan felfogott, a társadalom fogalmát is inkorporáló, és ezzel a társadalmi pluralitás elgondolásának lehetőségét kizáró állam képén, melynek ő is tagja. Ez az egyén azonban egy a felismerhetetlenségig kiürített jelölő csupán, valódi tartalom nélkül: a szöveg pusztán technikailag ismeri el az individuumot, erkölcsileg nem jelöli ki helyét a nemzetközi politika államok által benépesített tereiben. Az egyén a klasszikus realizmus rendszerében egyetlen másik, hasonlóan absztrakt kontextusban tűnik még fel: a realista külpolitikát elkerülhetlenné tevő *animus dominandi* hordozójaként, azaz bukott emberként, akinek potenciális gonoszsága állandó fenyegetésként, a nagyhatalmak viselkedését kondicionáló biztonság-dilemma ontológiai forrásaként jelenik meg a szövegben.

Aligha képzelhető el, hogy számos, a későmodern és posztmodern társadalomtudományos elméleteket megelőlegező bölcséleti tartalma ellenére ez a klasszikus realizmus a ma számára zsinórmértékül szolgálhatna. Vakfoltjai éppen azokat a területeket fedik el, amelyek azokért a konfliktusokért felelősek, amelyek leginkább befolyásolják a posztbipoláris világhoz hangolt mai biztonságfogalmunkat. A realistákat ezen a terepen elsőként határozottan kihívó Karl Deutsch kritikájának jogosságát (bár az európai integráció első, igen optimista tudományos elméletalkotóit, a neofunkcionalistákat is sokban megihlette) legtragikusabban éppen annak a „piszkos”, azaz nem állami szereplők által elkövetett, ám a nemzetközi rendszert mégis alapjaiban befolyásoló erőszaknak a burjánzása mutatja, amellyel a kilencvenes évek óta a világ különböző pontjain újra és újra találkozunk. Az elkövetők és az áldozatok gyakran nem köthetők világosan államokhoz, legyen szó akár a Balkánról, akár Fekete-Afrikáról vagy az arab–izraeli konfliktusról.

A hidegháború által kondicionált konvencionális, államcentrikus gondolkodás a külpolitikai döntéseket sokáig befolyásolta – és teszi ezt még sok esetben ma is. Ma az európai külpolitikának talán legnagyobb teljesítménye éppen formájában rejlik: abban, hogy minden korábbi mintához képest sokkal komplexebb reprezentációkat alakít ki a partnerekről, rugalmasan és szükség esetén több ponton tud kapcsolatot teremteni, mivel nem preferálja mereven a kormányokat a társadalommal és az alternatív politikai intézményekkel szemben.²⁹ Ez nem azt jelenti, hogy ne lenne kimutatható nagyon is komoly politikai előítélet számos esetben a kormányzati szint javára, de önmagában az is komoly eredmény, hogy a társadalmakat megcélzó kvázi-diplomáciai tevékenység éppúgy, mint a nem-kormányzati politikai szereplőkkel fenntartott kapcsolatok kiléptek az államközi diplomácia árnyékából. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a közös külpolitika finanszírozási és intézményes keretein belül jelennek meg az ezzel kapcsolatos tételek és célkitűzések, megszüntetve a segélyszervezetek másodlagos státusával asszociált „civil külpolitika” egyirányú függését a hivatalos külpolitikától, másrészt pedig a nem-kormányzati szereplőkkel fenntartott kapcsolatokat is kiemeli a titkosszolgálati és informális diplomáciai működés „szürke” biztonságpolitikai zónájából.

A másik nagy eredmény az Európai Uniónak a keleti bővítés idején végbement hosszú tanulási folyamat során kialakított diplomácia-felfogása, amely a partner szándékát, és nem feltétlenül eredményeit veszi figyelembe. Ennek az elmozdulásnak a jelentőségét nehéz túlbecsülni. A nemzetközi szervezetekre jellemző preskriptív tendenciák a részben hasonlóan működő EU külpolitikai intézményrendszerét is meghatározták: a megbízók,

²⁹ Az EU külpolitikájának részletes elemzése az írásnak nem célja, az az értelmezés, amelyet elfogad és alkalmaz, megegyezik az Elena Gnedina és Nicu Popescu által a Kommentárnak ebben a számában leírtakkal.

jelen esetben a tagállamok ügynököket úgy képesek hatékonyan ellenőrizni, ha nemcsak az információ folyását és vétőjogukat biztosítják, de a lehető legpontosabban – elvben legmerevebben – meghatározzák azokat a típusú és célú lépéseket, amelyek az ügynök, azaz a közösségi külpolitika szereplőinek az eszköztárába kerülnek. Éppen ezért a nemzetközi szervezetek és formailag az unió külpolitikai mechanizmusai rendkívül merevek, nem alkalmasak hagyományos értelemben vett diplomáciai cselekvésre.

A gyakorlatban ennek meghaladása történt, amennyiben a partnert nem tényleges teljesítménye, hanem politikai szándéka szerint ítélték meg, minden esetben jelentős diszkréciós zónát hagyva a diplomáciai tevékenység számára. Ennek leglátványosabb – és itthon sok esetben értetlenséggel fogadott – példája a bővítés körének radikális kibővítése volt. Ennek során a (gyors) bekerülés lehetőségét olyan esetekben is felvillantotta a közösségi diplomácia, mindenekelőtt pedig Günther Verheugen bővítési biztos, amikor az uniós normák alapján ez nehezen lett volna elképzelhető. Az öt élenjáró állam, Lengyelország, Csehország, Szlovénia, Észtország és Magyarország mellé csak így zárkozhatott fel váratlan sebességgel Litvánia, Lettország és Szlovákia. Az eseménnyel kapcsolatban ugyanakkor a legeltérőbb magyarázatok láttak napvilágot, köztük jóindulatúak (ha nem vesznek fel most minél többet, sok állam könnyen tartósan kint rekedhet a megcsömörlött régi tagok ellenállása következtében) és konspiratívok (az Európai Bizottság így próbálja túlterhelni és megrokkantani a közösségi struktúrákat, hogy az elkerülhetetlen intézményi reform felé terelje a hazai politikai költségektől irtózó nemzeti kormányokat). Ezekkel nem vitatkozva is fontos felismerni, hogy bármi motiválta is a bővítéssel való mérész bánásmódot, az nem lett volna lehetséges, ha nem a hagyományos politikai jellegű mérlegelés, az interakciók etikai-intencionális értelmezése határozta volna meg az EU külpolitikai racionalitásának horizontjait. Ez a mérészség és politikai ösztön, időnként cinizmus tette legalább részben elérhetővé az orosz kisebbség inklúziójának megindulását Lettországban, adott morális tőkét a páratlan fordulatot végrehajtó szlovák kormány számára.

A bővítéssel párhuzamosan és azt követően is folytatódott az a szomszédságot építő folyamat, amely az elmúlt években szintén egyre inkább a reálpolitika tartalmaival töltődött fel, az ettől elválaszthatatlan pragmatizmussal (értsd: kompromisszumokkal és szembehunyásokkal). Ennek kapcsán a közösségi külpolitikát, azon belül is a szomszédságpolitika déli és keleti dimenzióját a legkülönbözőbb kritikákkal lehet illetni, akár „idealista” akár „pragmatista” (értsd: a szomszédos, nem demokratikus elitekkel lepaktáló) aspektusa miatt. Ez a kettősség azonban maga bizonyítja, hogy a jelenlegi kísérlet éppen azzal operál, hogy sem az eliteket nem bélyegzi reformképtelennek, sem saját demokratikus identitását nem hajlandó szemrebbenés nélkül zárójelezni, hanem egy viszonylag széles mezőt igyekszik létrehozni, amelyben politikai módon, azaz felelős döntéseket hozva és álláspontok között ingadozva járhat el.

A fentieket nagyon is könnyű lenne érvek dömpingjével elintézni, mely szerint nem más történt, mint hogy a közösségi elit sznobizmusa által ambicionált „posztmodern diplomácia” vaskarikáját faragtuk ki, holott valójában egy gyenge elit önérvényesítési kísérletei és a megbízók nemzetállami érdekeinek eredője önmagában is elegendő magyarázattal szolgál a pragmatizmus és diplomáciai innováció, a hagyományos politika és a hagyományos (valamilyen univerzalizmus szolgálatába szegődött) antipolitika szempontjából apóriának tűnő magyarázatára. Ez az ellenvetés afelett siklik át, hogy nem az unió definiálhatatlan állagú és forrású külpolitikájáról volt szó, hanem a szupranacionális külpolitikai bürokrácia gyakorlatáról és kognitív szkriptjeiről. Így az itt felhozott példa nem mást akart meghatározni, mint az európai külpolitikák közösségi szintjén belül egy olyan hasadást, amely egyszerre tűnik képesnek arra, hogy meghaladja a hagyományos diplomácia államközpontú és elitista szemioszféráját és az ideologikus antidiplomáciák reprezentációs gyakorlatát, amely a mediációt és a racionalitást száműzi a nemzetközi térből, illetve azokat a hazai tervezés/hírszerzés/döntéshozás (mélyen egoista, regresszív és konfliktuskereső) szintjére szállítja le. Az alteritás ezáltal újra megnyitott jelölőinek területe, vagyis az a kommunikációs tér, ahol másnak lenni megengedhető, és éppen ezért amely képes lehet valóban emancipálni (kooptálás és exklúzió helyett), a nemzetközi cselekvés olyan kontextusát kínálja, amelynek belakása jelenleg a legígéretesebb lehetőség a feltehetőleg középtávon komoly kihívásokat tartogató regionális külpolitikáknak.

VII. *Harapd le!* ³⁰

Ha az etika szempontjából közelítünk az Európai Unió külpolitikájának fenti szektoraihoz, a legfontosabb kihívás azoknak politikai textusoknak a feltárása, amelyek – csak látszólag paradox módon – éppen ezt a politikusságát, más szavakkal az etikai-deliberatív és nyitott külpolitika jogát vitatják el a közösségi szereplőktől. Ilyen a „nemzeti érdek védelmének” archaikus államnyelve, amely arra a fikcióra épül, hogy lehetséges territoriális alapon képviselni kompakt közösségek érdekét, és az államhoz (alá)rendelt társadalommal szemben fogalmazza meg a kizárólagos képviselő a priori érvényesként beállított igényét. Ez az igény nemcsak azt a pluralitást és indeterminizmust számolja fel, amelyet az európai külpolitika innovatív informális interakciós mintái legalább elvben megengednek, hanem a társadalmat is inkompatibilissá hangolja vele szemben. A társadalom csoportjai és az egyén helyére az érdekek lehetséges sérelmének közösségét helyezi, és az eb-

³⁰ Friedrich NIETZSCHE: *Vidám tudomány*, 341.

ben felajánlott tagság révén állítja elő saját legitimitását és a társadalmi konszenzust, a másikkal való fenyegetés lehetőségét az új külpolitika gyakorlatára hárítva.

Mintha Camus *colonja*, *petit blanc*-ja térne vissza a történelem színpadára, csak ezúttal már nem a kolonizálást védelmező koalíció belső passzivitásba és kifelé irányuló agresszióba integrált tömegeként, hanem a kolonizáció kudarcáért revansot vevő, az exklúzió kül- és belpolitikai újratermelésének részeseként. A regionális külpolitikának a „kinek adunk a miénkből” és a „ki ülhet még az asztalunkhoz” vulgaritásába való beszorítása egy olyan skálát állít fel, amelyben az inklúzió és az integráció sikere paradox módon kudarcá válik, hiszen költségként aposztrofálódik – amint az különösen egyes régi tagállamokban nyilvánvaló, ahol a belső és külső exklúzió egymást kölcsönösen támogató és értelmező gyakorlatként egyszerre zárja rövidre a társadalmi-kulturális pluralitás beáramlásának csatornáit.

A másik gyakori elutasító retorikai transzformáció a külpolitikában az új eszközök és új praxiológia jelentkezését a gender-szatíra eszközével hitelteleníti, amennyiben a „férfias” állami külpolitikával (amely hatékony, mert képes fenyegetni, mert képes az erőszakra, mert fegyverei vannak és mert a kormány, a pater familias belátására van bízva) a „nőies” közösségi külpolitikát szegezi szembe. Ezt utóbbi alacsony határfokú, mert a meggyőzésre épít, mert nem tud erőszakkal kikényszeríteni, lebombázni, leváltani. Egyáltalán: gyenge a befejezettséget kifejező igekötőkkel kikerekített folyamatokban. A gondoskodás és hatáskörének feltételelessége, processzuális és örökösen feltételes kimenetekben tételezett céljai a határozatlanság és az inkongruencia szinonimájaként jelennek meg; sajátos, a modern, gyakran kritikai társadalomtudományok diskurzusait példátlan módon integráló nyelve a kékharisnyóság bizonyítékává stilizálódik a politikai „realitások” maszkulin reprezentációival szemben.

Ezekkel a diszkurzív stratégiákkal is szembefordul a posztstrukturalizmus nyelve, amikor azt a kérdést teszi fel, hogy a nemzetközi politikáról szólva milyen módon koncipiálható a hatalom működése, és hogyan mutathatók ki azok a konvencionális értelemtulajdonítások, amelyek ezt a működést helyesként vagy egyetlen lehetségesként mutatják be. Ezzel kapcsolatban – és ez az írás is erre igyekezett felhívni a figyelmet – a diplomáciát mint a nemzetközi mediáció gyakorlatát elítélni, és az uniós külpolitikát ebből a nézőpontból kárhozthatni elhamarkodott cselekedet, hiszen a diplomácia konzervatív hagyománya konstruktív módon újraolvasható a kommunikatív racionalitás emancipatorikus perspektívájából is. Ezzel a megközelítéssel szemben itt az államcentrikus külpolitika gyakorlatát és az ezeket legitimáló társadalmi diskurzusok antidiplomáciáját szegeztük szembe, mint az új körülményekhez elvben alkalmazkodni tudó diplomácia kerékkötőjét. A diplomácia mint a mediáció gyakorlata önmagában semleges, a kormányzat önképe az, ami ezt az államközi diplomácia esetén normatív tartalommal tölti fel. A közösségi diplomácia ezért volt ellenpélda a diplomácia elvi védelmében: „kemény” eszközei szűkösek,

megközelítése a kommunikáción és meggyőzésen alapszik, és igyekszik újrateremteni a belátás játékerét – úgy, hogy eközben a társadalmakat külpolitikai kérdésekben a Másik reprezentációi révén összefogni kívánó kormányzat, azaz az állami szint ellenőrzésen alapuló logikáját felcseréli egy olyan világgéppel, amelyben az embernek számos minőségben és számos csoporttagsága jogán megengedett megjelenni a nemzetközi térben. Ennek felidézése révén egyszerre kíséreltük meg a diplomáciát a múlt diplomáciáját jellemző hatalmi gyakorlatok emlékezetének súlyától megszabadítani, a sokáig kimondatlanul is melléggondolt monadikus államfogalomtól való leválasztása révén. Az államok interakciójára redukált nemzetközi tér rendszer különböző szintű szereplőkkel történő újrafeltöltése, egyben ezen szereplők emancipálása révén végtelenül komplexsége vált térben nincs kötelező és egyértelműen megragadható cél (például az állam biztonsága), és éppen a meghatározatlanság és a *telosz* bizonytalansága révén támaszthatja fel a klasszikus diplomácia tudását egy, az inklúzió alapuló erkölcs nevében.

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság búcsúestje a köztársasági elnöknél: Key tábornok és Nyárádi Miklós pénzügyminiszter